

Hanna SKAŁECKA

PROBLEMATYKA ODNOWY DOLIN RZECZNYCH NA GÓRNYM ŚLĄSKU

Streszczenie. Treścią opracowania jest ukazanie sposobów rewitalizacji dolin rzecznych narażonych na oddziaływanie złożonych procesów i uwarunkowań przestrzennych typowych dla obszarów zurbanizowanych i uprzemysłowionych. Podkreślono rolę związków międzygminnych. Na dwóch przeciwstawnych przykładach zaprezentowano mechanizmy organizacyjne prowadzące do powodzenia bądź też zahamowania procesu rewitalizacji.

THE ISSUE OF THE RENOVATION OF THE RIVER VALLEYS IN UPPER SILESIA

Summary. The article shows the ways of revitalisation the river valleys, which are subject to the influence of complex processes and spatial conditions, typical of urbanised and industrialised areas. The role of the connections between boroughs has been stressed. Two opposing examples show the organisational mechanisms leading to the success, or inhibition of the revitalisation process.

Uprzemysłowiony i zurbanizowany obszar Górnego Śląska należy do najsilniej przeobrażonych rejonów Polski. Występuje tu duża różnorodność i złożoność procesów i problemów, wynikających z trwającej od wieków urbanizacji i eksploatacji kopalin. Powyższe zjawiska wyrażają się pogórnicznymi deformacjami powierzchni ziemi, występowaniem nieużytków, nadmierną zabudową obszaru, zanieczyszczeniem środowiska, zubożeniem gatunkowym fauny i flory. Charakterystyczny dla krajobrazu Śląska tzw. beład przestrzenny dotyczy również obszarów dolin rzecznych, które trudno wyodrębnić, analizując układ warstw, warunki geologiczne czy specyfikę roślinności. Doliny są zagospodarowane w sposób niezgodny ze specyfiką tych terenów, a płynące nimi rzeki to ścieki pozbawione jakichkolwiek form życia. Sytuacja ta dla każdej doliny jest nieco inna, choć dotyczy wszystkich śląskich rzek i ich otoczenia. Aby zahamować negatywne procesy i uzdrowić sytuację, konieczne staje się interdyscyplinarne opracowywanie programów naprawczych z uwzględnieniem specyfiki każdego obszaru. Na przykładzie programu "Czysta Kłodnica" dotyczącego doliny rzeki Kłodnicy i zagadnienia niedosłego Porozumienia Gmin Rzeki Rawy można zauważyć, jak skuteczność

powodzenia zależy od powstania jednostki koordynującej współpracę zainteresowanych instytucji z przemysłem, edukacją i zaangażowania społeczności lokalnych.

Kłodnica jest prawobrzeżnym dopływem Odry. Początek bierze w Katowicach w Murcowskich Lasach (Wzgórze Wandy). Długość jej wynosi ok. 75 km. Do Odry uchodzi w pobliżu Koźła w województwie opolskim. Zagospodarowanie doliny Kłodnicy jest zróżnicowane: rzeka przepływa przez obszary zurbanizowane i uprzemysłowione oraz rolnicze i leśne. Na skutek działalności górnictwa dolina rzeki podlega miejscami silnym osiadaniami, tworzą się niecki, a w nich powstają zalewiska. Zniszczeniu ulega znajdująca się tam zabudowa, tereny uprawne, lasy. Rzeka, jak również większość z jej 13 dopływów, a mianowicie: Bytomka, Czarniawka, Potok Bielszowicki, Ostropka, Potok Guido, Jamna, Promna i Ślepiotka, transportują wody będące ściekami przemysłowymi i komunalnymi. Pomimo silnego zanieczyszczenia wody Kłodnicy wykorzystywane są do zasilania Kanału Gliwickiego. Kłodnica płynąc przez łąki i lasy w rejonie Katowic-Panewnik wije się i wygląda na zbliżoną do naturalnego ciek, jednakże na większości obszaru jest rzeką uregulowaną, miejscami obetonowaną i obwałowaną, zaś jej dolina jest przekształcona i wadliwie zagospodarowana.

Aby zmienić ten niekorzystny stan rzeczy, w przeciągu ostatnich lat wykonano parę opracowań, z których najważniejsze to:

- Plan generalny gospodarki wodno-ściekowej dla Górnego Śląska (w ramach PHARE);
- Program HABITAT;
- Plan gospodarki ściekowej Rudy Śląskiej;
- Program ochrony środowiska miasta Bytomia.

Wadą wszystkich programów był brak spójności oraz kompleksowego i interdyscyplinarnego podejścia do zagadnienia odnowy doliny rzecznej. Dopiero powstanie dobrowolnego stowarzyszenia 13 miast Górnego Śląska o nazwie Związek Harmonijnego Rozwoju Miast Aglomeracji Katowickiej umożliwiło szersze działanie na rzecz środowiska. W ramach ww. Związku powstała grupa robocza "Woda", która w 1995 r. rozpoczęła próbę opracowania programu ochrony rzeki pt. "Czysta Kłodnica". Jego celem jest poprawa jakości wód realizowana poprzez integrację działań wszystkich gmin z obszaru województwa katowickiego. W efekcie powinno nastąpić przywrócenie rzeki do stanu społecznie akceptowalnego. Przez to określenie rozumie się "(...) osiągnięcie takiego stanu, w którym zminimalizowane zostanie zagrożenie dla zdrowia mieszkańców oraz ograniczona emisja szkodliwych substancji do powietrza." (Program "Czysta Kłodnica" - maszynopis z zebrania, które odbyło się 20.08.1995 r. w Urzędzie Miejskim w Rudzie Śląskiej).

Aby zrealizować powyższy cel, określono hierarchię działań z uwzględnieniem ograniczonych -niestety- możliwości finansowych oraz podział realizacji inwestycji na etapy. Program ma być oparty na współpracy wszystkich zainteresowanych, tzn. Urzędu Wojewódzkiego, urzędów miast i gmin, ODGW, RZGW, kopalni i innych. Podkreśla się, że aby opracować dobrze plan odnowy Kłodnicy, należy racjonalnie określić kierunki rozwoju regionu w zakresie demografii i rozwoju gospodarczego. Podjęto próby wyznaczenia strategii rozwoju regionu do 2015 r., czemu służyło spotkanie w ramach programu Habitat. Zapoczątkowane w ten sposób wieloaspektowe i dogłębne podejście do problemu zanieczyszczenia rzeki Kłodnicy z pewnością zapoczątkuje pozytywne procesy zmierzające ku poprawie jakości jej wód. Tym samym umożliwi to w przyszłości uatrakcyjnienie obszarów doliny, zahamowanie procesów destrukcji i przekształcenie w oparciu o "wodny szkielet" w kierunku bardziej zbliżonym do naturalnego.

Odmienna sytuacja dotyczy drugiej spośród omawianych dolin: doliny rzeki Rawy. Jest to ciek o długości ok. 19 km, przebiegający przez samo centrum gęsto zaludnionej i pokrytej przemieszaną zabudową miejsko-przemysłową części województwa katowickiego. Jego po-

czątek stanowi wypływ z pogórnicy niecki zasilanej wodami przemysłowymi (staw Marcin w Rudzie Śląskiej), zaś ujście znajduje się w Brynicy w Mysłowicach. Rzeka posiada 8 udokumentowanych dopływów i wiele niekontrolowanych dzikich. Wchodzi w skład dorzecza Wisły. Wśród elementów zagospodarowania doliny występują wszystkie możliwe rodzaje zabudowy mieszkaniowej: od zagrodowej po wysokiej intensywności, często całkowicie zdekapitalizowane, tereny zajęte przez przemysł, składowiska, komunikację i ruderalną roślinność. Część obszaru narażona jest na obniżenia pogórnicy. Dolina Rawy jest całkowicie przekształcona, koryto cieku obetonowano lub skanalizowano, jedyną poprawę widać w kwestii czystości wody. Staje się tak na skutek systematycznej przebudowy niewydolnego systemu kanalizacji, polityki wobec przemysłu oraz wybudowania ekologicznej oczyszczalni "Klimzowiec". Docelowo Rawa ma osiągnąć III klasę czystości wód. Niestety, nie będzie to dotyczyło górnego odcinka (ok. 6 km), gdyż ze względów finansowych Rawa straci tam status rzeki i pozostanie ściekiem.

Ta nienaturalna sytuacja jest wynikiem niemożności znalezienia płaszczyzny porozumienia wśród zaledwie 5 zainteresowanych gmin w obrębie dorzecza Rawy. W 1995 r. starano się utworzyć Związek Gmin Rzeki Rawy, jednakże skończyło się na powołaniu Pełnomocnika ds. Rewitalizacji Rawy i wykonaniu opracowania dotyczącego dolnej części rzeki, które, chociaż w nazwie ma słowo "ekologiczny" [5, Plan ...], ogranicza się do technicznego zabezpieczenia koryta przed skutkami działalności górniczej. Realizowana jest szczelna zabudowa koryta; szalenie kosztowna i dehumanizująca przestrzeń, natomiast brak jest kompleksowego spojrzenia na sprawę rewitalizacji, która powinna obejmować odbudowę wartości przyrodniczych i odnowę krajobrazu miejskiego. Tymczasem Górna Rawa konsekwentnie zamieniana jest w kolektor ściekowy. Dotyczy to obszaru Świętochłowic i Chorzowa, których mieszkańcy są skazani na to przykre sąsiedztwo. Konsekwentnie także opracowania planistyczne traktują dolinę jako przestrzeń zdegradowaną, co wyraża się odpowiednimi decyzjami lokalizacyjnymi. Dolina Rawy staje się obszarem straconej szansy.

Niemożność interdyscyplinarnego spojrzenia na zagrożenie poprawy jakości przestrzeni dolinnej uniemożliwia określenie optymalnych rozwiązań korzystnych dla środowiska i mieszkańców oraz wypracowanie skutecznej strategii dla realizacji celu rewitalizacji, etapowania i sposobów pozyskiwania funduszy. Wydaje się, że koniecznym warunkiem szeroko pojmowanej odnowy obszarów dolinnych byłoby powołanie biura koordynującego współpracę gmin, uwzględniając współpracę z przemysłem, monitorującego zbieranie danych, zajmującego się organizacją i edukacją społeczności lokalnych.

Na szczęście na terenie Aglomeracji Katowickiej obok programu "Czysta Kłodnica" działają też inne związki międzygminne utworzone w celu rewitalizacji zdegradowanych obszarów. Należą do nich: Związek Gmin "Szansa Białej Przemyszy", Porozumienie Gmin "Czysta Rzeka Gostynka", Zespół koordynacyjny Gmin Małej Panwi, Związek Gmin "Pilica" (jedna gmina z woj. katowickiego). Planuje się utworzenie Związku Gmin Brynicy. Należy mieć nadzieję, że związki te będą skutecznie realizować programy, które, poprzez:

- doprowadzenie wody w rzekach i ich dopływach do parametrów normatywnych lub przynajmniej do stanu akceptowalnej jakości wód, ochronę istniejących zbiorników wodnych;
 - zachowanie, odbudowę istniejących walorów krajobrazowych, ciągłości struktur przyrodniczych;
 - ochronę obszarów dolinnych przed oddziaływaniem szkód górniczych;
 - uporządkowanie struktury przestrzennej obszarów zainwestowanych z uwzględnieniem aspektów historycznych, estetycznych, urbanistycznych i krajobrazowych,
- wpłyną na polepszenie jakości przestrzeni miejskiej, funkcjonowania środowiska naturalnego i warunków życia jego mieszkańców.

LITERATURA

1. Dolina Rawy. Analiza zasłóci planistycznych i realizacyjnych na tle stanu órodowiska przyrodniczego. Oprac. zbiorowe. UW w Katowicach, Katowice 1994.
2. Gospodarka wodno-óciekowa w praktyce działania gmin. Materiały konferencyjne. Katowice - Ustroń 1996.
3. Jankowski A. T., Kaniecki A.(red.): Dziejowe przemiany stosunków wodnych na obszarach zurbanizowanych. WNoZ Uó, Poznań-Sosnowiec 1996.
4. Informacja o gospodarce wodnej i inwestycjach w zlewni rzeki Rawy. Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Katowicach, Katowice 1994.
5. Plan generalny odnowy ekologicznej rzeki Rawy. Faza I. Raport cząstkowy. RPWiK, Katowice 1996.
6. Program "Czysta Kłodnica" - maszynopis z zebrania, które odbyło się 20.08.1995r. w Urzędzie Miejskim w Rudzie ólskiej.

Przy opracowywaniu artykułu autorka korzystała także z prasy lokalnej: Goniec Górnóólski, Gazeta Wyborcza, Dziennik Zachodni.

Abstract

In an urbanised and industrialised area there is a vast variety and complexity in the matter of river valleys. The author points at the ways of renovating those areas by developing a programme strategy uniting all the parties, including their needs and, by defining a hierarchy and schedule of the activities, their financial abilities.

The main tasks connected with revitalisation are:

- bringing water in the rivers and their tributaries to the normative parameters or at last to a state of acceptable water quality, and protection of the existing water reservoirs.
- Protecting the valley areas from the effects of mining damage
- Preservation and restoration of the exiting landscape features and the continuity of natural structures
- Ordering the spatial structure of the invested areas, including the historical, esthetical, urban and landscape aspects.

The effectiveness will depend on creating a unit to co-ordinate the co-operation of boroughs, including co-operation with industry, education and the involvement of the local communities. The author used the plans of activities concerning the programme "Clean Kłodnica" and the issues of the unattained Agreement of the River Raba Boroughs as examples.